

Efendi, nr. 998); *Def'u işkâli'l-vakîf fi kavlihi Te'âlâ "ve lev 'alimellâh"* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017); *Hâşiye 'alâ tefsîri sûreti'l-İhlâs li'bni Sînâ* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017); *Hâşiye 'alâ tefsîri'n-Nebe' li'l-Beyzâvî* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 74); *Risâle fi'l-izâfeti'l-lafziyye* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1026); *Risâle fi'l-kazâ' ve'l-kader* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017); *Risâle fi'l-kaziyye ve eczâihâ* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2046); *Risâle fi hâkî'i'l-vücûdiyye* (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389); *Risâle fi şehidallâh* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 3824); *Risâle fi tefsîri kavlihi Te'âlâ "ve hüve'l-ğafûrül-vedûd"* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017); *Risâle fi tefsîri sûreti'n-Nâzi'ât* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017); *Risâletü'l-erba'îniyye* (Süleymaniye Ktp., Yazma Başılar, nr. 2689); *Risâletü'l-'ubûdiyye* (Süleymaniye Ktp., Hacı İbrâhim Efendi, nr. 862); *Risâletü'n-nâsihiyye ve'l-mensûhiyye* (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389); *Risâletü'lübsi'l-aşmer* (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389); *Risâletü vezâ'î'i'l-mevtâ* (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389); *Şerhu kelimetü't-tevhîd* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017).

BİBLİYOGRAFYA :

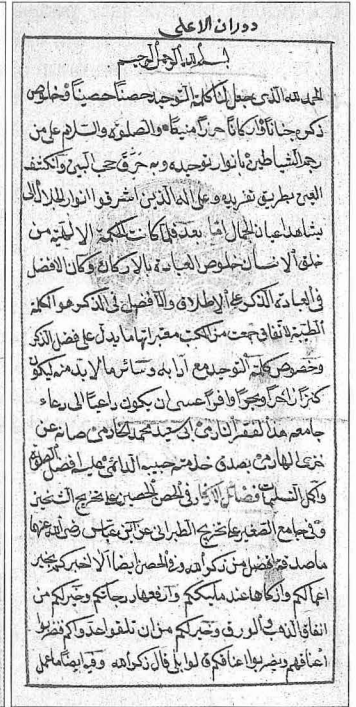
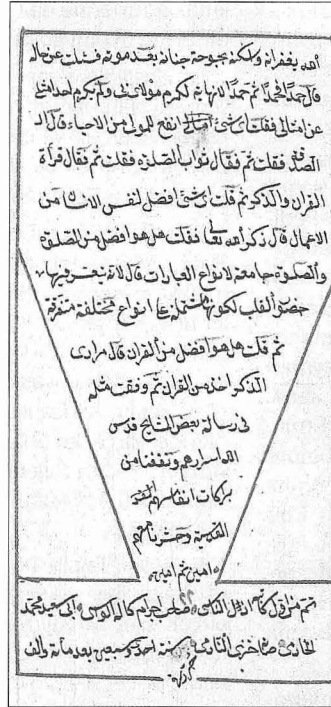
Hâdimî, *Hidâyetü'l-tâlibîn* (trc. Muhammed b. Velîyüddin), İstanbul 1298, s. 1 vd.; a.mlf., *Mecmû'atü'r-resâ'il* (nşr. Konevî Abdülbasîr Efendi), İstanbul 1302; a.mlf., *Tasavvuf Ehlîne Göre Besmele-i Şerif Şerhi* (trc. Mahmut Kirazlı), İstanbul, ts.; a.mlf., *Öğütler ve Mubarek Vasiyetler Risâlesi* (trc. A. Fikri Yavuz), İstanbul 1969; a.mlf., *Berika* (trc. Bedreddin Çetiner v.dğr.), İstanbul 1989, I, 19; a.mlf., *Nâsih ve Mensûh Risâlesi*, Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 389, vr. 217^a; *Şuretu fetvâ üstâzinâ ve şeyhinâ el-Hâdimî*, a.y., nr. 389, vr. 81^a; *Fi'l-Münâzara ma'a'n-nefs*, a.y., nr. 389, vr. 103^b; *İcâzetnâme*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 1^a-14^b, 242^b; *Risâle fi ba'zî'l-evşâfi'l-hamîde*, a.y., nr. 1017, vr. 119^a-121^a, 131^b, 132^b, 133^a; *İcâzetnâme li-Muhammed b. et-Tarsûsî*, a.y., nr. 1017, vr. 239^a-240^a; *Menâkıbü'l-velîyyi'l-müftî el-Hâdimî fi esnâ'i'l-murâkabe*, a.y., nr. 1017, vr. 109^b; *Çeşmizâde Mustafa Reşid, Târih* (haz. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1993, s. 16-17; *Şem'dânîzâde, Mürî'l-tevârih* (Aktepe), II/A, s. 96; *Güzelhisârî, Menâfi'u'd-dekâ'ik*, s. 2, 3; *Âkîzâde Abdurrahîm el-Amasyavî, el-Mecmû' fi'l-meşhûd ve'l-mesmû'*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Arabî, nr. 2527, vr. 46^a; *Ârif Hikmet Bey, Mecmûatü't-terâcim*, a.y., Tarih, nr. 788, vr. 60^a; *Osmanlı Müellifleri*, I, 296-298; *Serkis, Mu'cem*, I, 808-809; II, 1973-1974; *Brockelmann, GAL Suppl.*, II, 663; *Hedîyyetü'l-'ârîfin*, II, 333; *Sava Paşa, İslâm Hukuku Naza-*

Ebû Saîd
el-Hâdimî'nin
Fezâ'ilü'l-ez-kâr
adlı eserinin
ilk ve son
sayfaları
(Süleymaniye Ktp.,
Lâleli,
nr. 1367/1)

riyatı Hakkında Bir Etüd (trc. Baha Arıkan), Ankara 1955, I, 19-20; Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 663; Ebû'l-ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul 1966, II, 771-776; *Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı*, s. 238; Mehmet Önder, *Büyük Âlim Hz. Hâdimî*, Ankara 1969, s. 6 vd.; Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul 1973, s. 118, 122; M. Mustafa el-Merâgî, *el-Fethu'l-mübîn*, Beyrut 1974, III, 112; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 720-721; Mehmed Ali Kırboğa, *Kâmûsü'l-kütüb ve mevzûâtü'l-mülle-fât*, Konya 1974, I, 582; Salih Göktaş, *Ebû Said el-Hâdimî (ks) ve Hadim*, Konya 1985, s. 22; Hasan Özönder, *Konya Vakıf Eserleri*, Konya 1985, s. 23; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 69-70; Yavuz Fırat, *Ebû Said el-Hâdimî ve Risâletü tertilî'l-Kur'ân* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 15; Ahmet Turan Aslan, *İmam Birgivî*, İstanbul 1992, s. 121; M. Zâhid el-Kevserî, *et-Tahtîrî'l-vecîz fi mâ yebteğîhi'l-müsteciz* (nşr. Abdülfettah Ebû Gudde), Halep 1993, s. 19, 20, 38; Osman Karadeniz, "Tarikat-ı Muhammediyye", *İmam Birgivî* (nşr. Mehmet Şeker), Ankara 1994, s. 116; M. Sellâm Medkûr, *İslâm Hukuk Başlangıcı* (trc. Ruhi Özcan), İstanbul 1995, s. 208; Bursalı Tâhir Bey, "Mevlânâ Müftî Ebû Saîd el-Hâdimî", *SR*, II/29 (1330), s. 49-50; Velî Ertan, "Mevlana Müftî Ebû Saîd Muhammed Hâdimî", *Diyanet Dergisi*, XXIV/3, Ankara 1988, s. 89; Ramazan Ayvalı, "Hâdimî'nin İlmî Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Âmilleri", *SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 2, Konya 1993, s. 1 vd. (Aynı Basım); Saffet Köse, "Ebû Saîd el-Hâdimî ve Namazda Huşû Risâlesi", *Yeni Hizmet*, sy. 5, İstanbul 1996, s. 36; Zeke-riya Güler, "Bir Osmanlı Âlimi Olan Hâdimî Üzerine Düşünceler", *İlim ve Sanat*, sy. 42, İstanbul 1996, s. 87-89; Ahmet Akgündüz, "Dürrerü'l-hükkâm", *DİA*, X, 28.

MUSTAFA YAYLA

HÂDİMÎ, Mehmed Vehbi

(bk. MEHMET VEHBİ EFENDİ).

HÂDİMÜ'L-HAREMEYN

(خادم الحرمين)

Abbâsiler'den sonra kurulan bazı İslâm devletleri hükümdarlarının ve özellikle I. Selim'den itibaren Osmanlı padişahlarının resmî unvanlarından biri.

İslâmiyet'in iki mukaddes şehri olan ve bu sebeple Haremeyn diye anılan Mekke ve Medine'nin hizmetkârı anlamındaki bu unvanı ilk kullanan hükümdar Eyyûbî hanedanının kurucusu Selâhad-dîn-i Eyyûbî'dir. Bu kuvana ait en eski kayıt, Kudûs'teki 589 (1193) tarihli Kubbetü Yûsuf'un restorasyon kitâbesinde yer alır. Daha sonra Memlûk sultanları da hâdimü'l-Haremeyn sıfatını benimsemişlerdir. Âşıkpaşazâde'nin eserinde, Mısır sultanına Osmanlılar tarafından "hâdim-i Haremeyn" şeklinde hitap edildiği belirtilir (s. 209). I. Baybars'a ait 659 (1261) ve 664 (1266) tarihli iki kitâbede, hâdimü'l-Haremeyn unvanının sonunda veya başında muhtemelen Mekke ve Kudûs kastedilerek "sâhibü (mâlikü)l-kubleteyn" terkihi de yer almaktaydı. Ancak Memlûk sultanlarının bu unvanı zaman zaman kullandıkları anlaşılmaktadır. Osmanlılar'ın Suriye ve Mısır'ı ele ge-

çirmesinden sonra hâdimül'l-Haremeyn unvanı Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı padişahları için kullanılmaya başlanmıştır. Sultan Selim bu unvanı, bir rivayete göre 1516 Mercidâbık zaferinden sonra Halep'te büyük camide okunan hutbede, bir başka rivayete göre ise 1517 Ridâniye zaferinin ardından Kahire'ye girdikten sonra burada kılınan cuma namazı sırasında almıştır. Bazı kaynaklarda yer alan rivayetlere göre, hutbede kendisinden "hâkimül'l-Haremeyn" diye bahseden hatibe hâdimül'l-Haremeyn demesi için müdahale eden Sultan Selim bu şekilde anılınca göz yaşlarını tutamamış, namazdan sonra hatibe ihsan ve iltifatlarla bulunmuştur (Evliya Çelebi, X, 116, 124-125; Müneccimbaşı, III, 567; Hammer, IV, 196; Ahmed Râsim, II, 338). Bir başka kaynakta da Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin *Selîmnâme*'sindeki kayda istinaden, Yavuz Selim'in Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa ile bir mülâkatında kendisinden hâdimül'l-Haremeyn olarak söz ettiği belirtilir (*Kitâb-ı Müstetâb*, s. 30).

Bu unvanın kullanılışı hakkında daha kuvvetli bir rivayet, Mekke emîrinin itaat arzemesi ve Yavuz Sultan Selim adına hutbe okutması olayına dayanır. Mısır'daki ikametî esnasında Sultan Selim'e itaatlerini bildirmek üzere Kahire'ye gelen heyetler arasında Mekke emîrinin heyeti de vardı. Hz. Peygamber'in soyundan gelen Şerîf II. Berekât, içinde oğlu Ebû Nümei'nin de bulunduğu bir heyet gönderip Osmanlı padişahına tebrik ve itaatlerini sunarken Kâbe'nin anahtarları ile birlikte bazı kıymetli hediyeler ve mukaddes emanetler de yollamıştı. 6 Temmuz 1517 tarihinde Kahire'de toplanan Divân-ı Hümâyûn'da Kâbe'nin anahtarlarını ve diğer hediyeleri takdim eden Ebû Nümei Osmanlı padişahının iltifatlarına mazhar olmuştu. Yavuz Sultan Selim, Şerîf Berekât'a emirlik beratı ile birlikte değerli hediyeler de göndermiş, Kutbüddin el-Mekkî'nin rivayetine göre hediyeleri alan Şerîf Berekât padişahı överek onun adına hutbe okutmuştur. Sultan Selim bu heyetle birlikte Haremeyn halkına dağıtılmak üzere 200.000 altın ve küliyetli miktarda erzak da yollamış, söz konusu altının surre-i hümâyûn adıyla her yıl, ayrıca Memlûkler'in gönderdiği sadaka-i Mısıriyye'nin de (erzak) Hazîne-i Âmirre hesabına mahsuben eskisi gibi yollanmasını emretmişti (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 677-678). Böylece Osmanlı padişahlarının unvanları arasına hâdimül'l-Haremeyn sıfatı da ilâve edilmiş oldu. Nitekim Ka-

nûnî Sultan Süleyman, tahta çıkışı dolayısıyla Mekke emîrine gönderdiği beşâretnâmede babası Selim'in unvanları arasında "hâdimül'l-beytullah ve'l-harem"i en başta zikretmiştir (Feridun Bey, I, 500). Bu şekilde mukaddes beldeler halkının huzur ve refahının sağlanması Osmanlı padişahlarının başta gelen görevlerinden biri olmuştur.

Hâdimül'l-Haremeyn unvanı resmî yazışmalarda kullanılır, sikkelere darbedilir ve hutbelerde söylenirdi. Bu unvana sahip olmanın başlıca mesuliyeti Mekke ve Medine'yi himaye etmek, yani "hâmi'l-Haremeyn" olmaktır.

Mekke ve Medine'nin Osmanlı idaresinden ayrılmasından sonra da "halife" unvanı ile birlikte hâdimül'l-Haremeyn unvanının kullanılmasına devam edilmiştir. 1922'de saltanatın kaldırılması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halife seçilen Abdülmecid Efendi'ye "halîfe-i müslimin ve hâdimül'l-Haremeyni'-ş-şerîfeyn" şeklinde hitap edilmiştir. Ancak 3 Mart 1924 tarihinde hilâfetin ilgasıyla birlikte bu unvan da kalkmıştır.

Hâdimül'l-Haremeyn unvanını günümüzde Suudi Arabistan kralları kullanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 7, hük. nr. 2738; Kalkaşendî, *Şubhu'l-aşâ* (Şemseddin), VI, 47; Aşıkpaşazâde, *Târih*, s. 209; Lutfî Paşa, *Târih* (nşr. Âli Bey), İstanbul 1341, s. 248-258, 264-267; Celâlzâde, *Selîmnâme* (haz. Ahmet Uğur – Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s. 43; Kutbüddin en-Nehrevî, *el-İ'lâm bi-â'lâmi beytillâhi'l-Harâm* (Dah-lân, *Hulâşatü'l-kelâm fî beyâni ümerâ'i'l-beledi'l-Harâm* içinde), Kahire 1305/1887, s. 187-188; Feridun Bey, *Münşeat*, I, 2, 487, 491, 500; II, 433-434, 485-487; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, II, 77-78, 371-372; *Kitâb-ı Müstetâb* (nşr. Yaşar Üçel), Ankara 1974, s. 30-31; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 105 vd., 116, 123-125, 127, 488; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 567; Hammer (Atâ Bey), IV, 183-184, 196, 236; Atâ Bey, *Târih*, s. 75-76; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 673-678; Ahmed Râsim, *Menâkıb-ı İslâm*, İstanbul 1326/1908, II, 338; *Nevsâl-i Millî*, İkinci Sene (1339/1923), s. 185-192; T. W. Arnold, *The Caliphate*, London 1965, s. 141; Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 215; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mukerreme Emirleri*, Ankara 1972, s. 12, 14, 18, 71-74, 141-145, 147-148; Hulûsi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti (1517-1571)*, İstanbul 1984, s. 134; Muhammed Harb, *Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır Seferi*, İstanbul 1986, s. 94-95; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991, tür.yer.; Feridun Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyeti ve Ebû Nümei", *TED*, sy. 14 (1994), s. 89; M. Cavid Baysun, "Marc Dâbik Muharebesi", *İA*, VII, 754; B. Lewis, "Khâdim al-Haramayn", *EI²* (İng.), IV, 899-900.

HULÛSÎ YAVUZ

HADİS

(الحديث)

Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve tasviplerini ifade eden terim; hadisleri tesbit, nakil ve anlamaya yönelik ilim.

I. TARİHÇE

II. ŞİÂ ve HADİS

III. ŞARKİYATÇILAR ve HADİS

IV. İSLÂM DÜNYASINDA

HADİS MUHALİFLERİ

V. LİTERATÜR

I. TARİHÇE

A) Etimoloji ve Kapsam. "Eski" anlamındaki kadîmin zıddı olan **hadîs** kelimesi (çoğulu **ehâdis**) **tahdîs** masdarından isim olup "haber" mânasına gelir. İnsana uyanırken veya uykuda duyurulmak yahut vahyedilmek suretiyle iletilen her söze, ayrıca anlatılan kıssaya ("hadîsü Mûsâ" [Tâhâ 20/9; en-Nâziât 79/15], "hadîsü'l-cünûd" [el-Burûc 85/17]) ve yapılan konuşmaya da hadis denmektedir. Çeşitli âyetlerde Kur'ân-ı Kerîm'den "hâze'l-hadîs" (el-Kehf 18/6; en-Necm 53/59; el-Vâkıa 56/81), "ahsenül-hadîs" (ez-Zümer 39/23) diye bahsedilmektedir. Hz. Peygamber de Kur'an'ı ifade etmek üzere "ahsenül-hadîs, hayrül-hadîs, asdakul-hadîs" tabirlerini kullanmıştır (Buhârî, "Edeb", 70, "İtişâm", 2; Müslim, "Cum'a", 43; Nesâî, "Şalâtü'l-İdeyn", 22). Ehâdis kelimesi, Ferrâ'nın belirttiğine göre "konuşulan şey" anlamındaki uhdûsenin çoğulu olmakla beraber sonradan hadisin çoğulu olarak kullanılmaya başlanmıştır. "Hadîsü'n-nebi" ifadesi yaygın olduğu halde "uhdûsetü'n-nebi" denmemesi de bunu göstermektedir.

Hadis kelimesi İslâmiyet'le birlikte farklı bir anlam kazanmış, âdeta onunla kadîm olan Kur'ân-ı Kerîm'in mukabili kasdedilerek Resûl-i Ekrem'in sözlerine "el-ehâdisü'l-kavliyye", fiillerine "el-ehâdisü'l-fi'liyye" ve tasvip ettiği şeylere de (takrir) "el-ehâdisü't-takririyye" denilmiştir (Ebû'l-Bekâ, s. 370, 402). Hadis âlimleri, Hz. Peygamber'in yaratılışıyla ilgili özelliklerini (şemâil) ve ahlâkî vasıflarını da hadisin kapsamı içine almışlardır. Kendi sözleri hakkında hadis kelimesini ilk defa Resûl-i Ekrem'in kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû Hüreyre'nin, kıyamet gününde kendisinin şefaatine ilk önce kimin nâil olacağı sorması üzerine Resûlullah, "Ey Ebû Hüreyre! Hadise olan merakını bildiğim için bu hadis hakkında ilk soruyu senin soracağını tahmin ediyor-